

MÄNNISKOHANDEL I EN OJÄMLIK VÄRLD

Skilda

Lilja berättar för Volodja att hon är född på samma dag som Britney Spears. Trots att Lilja och Britney lever i skilda världar finns det något som förenar dem.

Globala medier ger ungdomar över hela världen samma referenser kring musik och mode. Våra förhoppningar och krav färgas av mediernas bilder av framgång, rikedom och skönhet. Men alla har inte samma möjligheter att förverkliga sina drömmar.

Människohandlare utnyttjar den längtan som finns att lämna fattiga omständigheter för att börja ett nytt liv i ett annat land. I människohandlarnas våld kan drömmen om en bättre tillvaro snabbt förvandlas till en mardröm.

Vem är det som utsätts för människohandel och varför? Varför vänder sig inte Lilja till de svenska myndigheterna för att få hjälp? Vad händer med dem som lyckas ta sig ur människohandlarnas grepp?

Passkontroll
Passport control

EU and Schengen only

All Nationalities

Ut
Exit

världar

Av Ola Florin

Vad har våra liv med Lilja att göra?

Om människohandel och barns rättigheter

PÅ "STATENS INTERNATSKOLA av allmän typ för barn med sociala problem Nr 1.15" i Napadova, Moldavien, står de stinkande, iskalla sovsalarna tysta. Där får ingen elev vara på dagtid. Föreståndaren ler snett när vi tar ett foto av trähyllan med hygienartiklar. Senare får vi veta att det varken finns rinnande vatten eller toa i huset. På natten låser hon dörren utifrån och släpper lös en schäfer på gården. Då får man kissa i plastflaskor. I hyllan finns 15 fack med en liten tvålbit och en utplattad tandborste i varje. I några ligger helt förvirrat urklämda tandkrämstuber. Och på listen, under en tejprensa, lyser deras namn svagt i rosa tusch på rad – Mariana, Liuba, Elena... Ovanför hyllan visar Ricky Martin upp sitt bländvita garnityr i ett krävande stomatoleende – utriven ur en Frida eller OKEJ på rumänska. Här har tjejer, som idag går på gatan i ett annat land, borstat tänderna varje morgon. Här har tjejer, som idag bor på bordeller, en gång kämpat för att upprätthålla sin värdighet. Och här har tjejer, som övergivits av alla, längtat någon annanstans. Just när vi ska gå ut ur rummet lägger jag märke till att ena väggen är tapetserad med en rödgul solnedgång över en tropisk palmstrand. Hängde inte exakt samma bild av paradiset i min förorts vardagsrum när jag var fjorton år?

BÅDE I SVERIGE OCH UTOMLANDS har människohandel, eller trafficking, under senare år blivit ett hett ämne i politik, media och samhällsdebatt. Här hemma har det – inte minst efter *Lilja 4-ever* – främst kommit att handla om rekrytering och utnyttjande av utländska unga kvinnor i prostitution.

Människohandeln framställs många gånger helt riktigt som en ofattbart grym form av brottslighet – av vissa kallad "vår tids slavhandel". Kanske blir vi också skrämde av uppgifter om en organiserad brottslighet som påstås omsätta nästan lika mycket som kommersen med vapen och droger och som dessutom kopplas ihop med dessa produkter. När vi tar del av berättelser om unga kvinnor som utsatts för fasansfullt våld reagerar vi med avsky mot gärningsmännen. Särskilt som det lika riktigt påpekas att de löper små risker att åka fast.

Strängare och effektivare bestraffning av människohandlare är ett självklart mål som alla ställer sig bakom – det får inte vara riskfritt att handla med människor.

Men hur föreställer vi oss grundorsakerna till offrens utsatta läge? Hur ser deras helvete egentligen ut? Var börjar det och var tar det slut? Och vad är vi beredda att göra för dem när de väl har hamnat där? Gäller mänskliga rättigheter lika mycket för dem som för oss? Är vårt eget land på mer än ett sätt en del av de politiska och ekonomiska sammanhang som gör människohandeln möjlig?

Om vi i sökandet efter lösningar utgår från livssituationen för de vuxna och barn som drabbas, framstår brottbekämpning som en viktig men liten bit i ett stort och svårt pussel.

Handel med människor

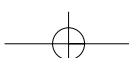
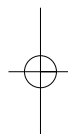
Vad betyder då människohandel? Det var först år 2000 som världens regeringar – just i syfte att bekämpa brott – lyckades enas kring en internationell definition i ett rättsligt bindande dokument. Den finns i ett av tilläggsprotokollen – de så kallade Palermoprotokollen – till FN:s konvention mot gränsöverskridande organiserad brottslighet. Det har fått stort genomslag i många länders lagstiftning och ligger bland annat till grund för den svenska lagen mot människohandel för sexuella ändamål (2002). Människohandel betyder enligt protokollet en kedja av handlingar – från rekrytering och transport till mottagande och inhysande av människor – som var och en syftar till utnyttjande. Till utnyttjande räknar man sexuellt utnyttjande men också avlägsnande av mänskliga organ och olika former av arbetskraftsexploatering.

Arbetskraftsexploatering kan i princip gälla vilken sysselsättning som helst (till exempel hushålls- eller jordbruksarbete). Det är villkoren (till exempel tvångsarbete eller slaveri) som avgör ifall det rör sig om utnyttjande eller inte. Protokollet kan inte besvara exakta frågor om vilka villkor som är utnyttjande eller inte – till exempel hur stor del av en persons inkomst som ska ha beslagtogs för att man ska anses vara utnyttjad – utan det får varje stat själv avgöra.

I handel med vuxna förutsätts det att förövarna försöker uppnå sina syften med vissa medel – till exempel hot, våld, tvång, bedrägeri och betalning till olika personer. Men det ska ses som omöjligt för barn – det vill säga varje människa som liksom Lilja är under 18 år – att samtycka till utnyttjande. Världens regeringar har alltså kommit överens om att brottet handel med barn inte förutsätter att offret har tvingats eller lurats. Om Andrej i filmen öppet hade erbjudit Lilja att prostituera sig i Sverige och ordnat så att hon kunde göra det – istället för att ljuga om ”nått med grönsaker” – så hade han ändå gjort sig skyldig till handel. Det hade även filmens hallick Witek om han hade gett Lilja en del av de pengar han tjänade på att utnyttja henne och tillåtit henne viss rörelsefrihet.

Ett bakomliggande syfte med protokollet var att försöka skilja mellan människohandel och människosmuggling, som behandlas i konventionens andra tilläggsprotokoll. Dessa termer användes tidigare ibland som närmast utbytbara med varandra under rubriken illegal invandring. Handeln betraktas som ofrivillig från offrets sida sett. Den syftar till exploatering och är ett brott mot henne eller honom. Handeln kan gå inom och mellan länder och själva gränsöverfarten och vistelsen i ett annat land behöver inte vara olaglig. Med smugg-

”Är vårt eget land på mer än ett sätt en del av de politiska och ekonomiska sammanhang som gör människohandeln möjlig?”

ling menar man enbart olaglig inresa i ett annat land, som är ett brott mot staten, och som den smugglade personen samtycker till och ofta har betalat eller ska betala för. En annan tänkt skillnad mellan handel och smuggling är att vinstkällan för smugglarna bara är själva transportavgiften. Kontakten mellan dem och de smugglade skulle därför bli kortare än den mellan människohandlare och deras offer.

Begreppet människohandel säger alltså i första hand något om hur olika personer har samverkat med varandra för att utnyttja vuxna eller barn. Men det gäller inte för alla som har skilts från sin hemmiljö, kommit till ett annat land eller en annan plats där de utnyttjas.

I debatter om handel med både vuxna och barn hänvisas ofta till Palermo-protokollen. Men när de kom till hade många länder sedan länge förbundit sig att följa flera konventioner om mänskliga rättigheter för kvinnor, män och barn. Nästan alla världens regeringar hade redan lovat att skydda personer under 18 år mot handel genom att ansluta sig till den elva år äldre Barnkonventionen. Den slår fast barns grundläggande rättigheter i alla delar av samhällslivet.

Skydd och hjälp till återhämtning för barn och ungdomar som drabbats av människohandel ingår här. Men också sådana rättigheter som är helt avgörande för att barn inte ska behöva riskera att utsättas för handel. Hit hör rätten att inte diskrimineras på grund av sitt kön, rätten till överlevnad och utveckling, till bästa möjliga hälsa, social trygghet, skälig levnadsstandard och tillgång till utbildning. Det är alltså några rättigheter som helt eller delvis kränktes för Lilja under hennes korta liv här och "någonstans i det som en gång var Sovjetunionen". Staterna som anslutit sig till Barnkonventionen ska utnyttja sina resurser "till det yttersta" för att förverkliga dem. När ett lands resurser inte räcker till ska rikare länder hjälpa till. Man kan se hela Barnkonventionen som en bra handlingsplan mot handel med unga och som en strategi för att förebygga handel med vuxna. Många vuxna var under 18 år när de drabbades av handel för första gången och av dem som drabbats senare har de flesta vuxit upp utan att ha fått sina rättigheter tillgodosedda.

Vad man (inte) vet

Av flera orsaker är det svårt att beräkna hur många människor som handlar med vuxna och barn och hur många som blir utsatta för människohandel i världen idag. Det är som sagt inte helt klart vad man ska räkna som "utnyttjande". De uppgifter som finns om människohandel har inte samlats in med samma definitioner och metoder. I all brottslighet finns ett mörkertal i förhållande till upptäckta fall. Om man bara håller sig till handel med kvinnor och barn för sexuella ändamål på internationell nivå så är bristen på kunskap fortfarande betydande. Men FN-organ, politiker, medier, forskare och frivilligorganisationer har visat stort intresse för denna sorts människohandel. Det betyder dock inte att vi säkert vet att sexuellt utnyttjande handel är den vanligaste typen av handel med barn. Uppskattningar om antalet drabbade vuxna och barn i världen varierar kraftigt – från hundratusentals till några miljoner per år. Bara för Europa

varierar uppskattningarna från tiotusentals till cirka en halv miljon kvinnor och barn om året.

I den europeiska prostitutionen är en mycket stor del av utövarna idag invandrare från Latinamerika, Afrika, Asien och Östeuropa. Kvinnor från Centraleuropa och Östeuropa är den största gruppen utlänningar i den belgiska, nederländska och tyska prostitutionen. Inom EU har fall av människohandel för sexuella ändamål rapporterats av polisen i de flesta medlemsländerna. Ett land kan samtidigt vara ursprungs-, genomfarts- och destinationsland även om det vanligen är mer det ena än det andra. Och en människa kan utsättas för handel över flera länder. I den uppmärksamade sexhandeln på Balkan kommer de flesta utländska unga kvinnorna från Albanien, Moldavien och Rumänien.

Barn och ungdomar utsätts själva för handel, men drabbas också av handel med vuxna – föräldrar, syskon och anhöriga. Många kvinnor lämnar, liksom Liljas mamma, barn efter sig när de ger sig av för att arbeta utomlands – utan att nödvändigtvis luras eller tvingas in i prostitution. Att vårda gamla, att ta hand om barn och att städa i andras hem är exempel på traditionellt ”kvinnoarbete” med mycket låg status. I världens tillväxtområden utförs dessa tjänster allt oftare av kvinnor från fattigare länder – så även i Sverige. Kvinnor och flickor föder också barn medan de utnyttjas i människohandel, till exempel till följd av oskyddad prostitution.

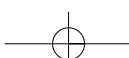
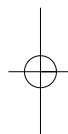
Kön, sex och makt

Flickor i övre tonåren är den grupp barn som är särskilt utsatt för sexuellt utnyttjande handel. Mäns sexualitet uppfattas i de flesta kulturer som ett naturbehov som måste tillgodoses på något sätt – om inte annat så genom prostitution, som brukar tolereras som ett ”nödvändigt ont”. För män är det snarast statushöjande att vara öppet sexuellt aktiv och att ha många partners. Kvinnor värderas däremot efter ”hur väl de lyckas hålla på sig” och prisas för sin ”oskuld”. Sexuellt utagerande kvinnor ses som ”orena” eller ”slampor”. Dessa föreställningar om kvinnor och män är djupt rotade världen över – Sverige inkluderat. De är formade av mäns maktdominans men de lärs in, upprätthålls och förs vidare av både män och kvinnor. Och de kan ifrågasättas av både män och kvinnor.

Våra idéer om vad sexualitet är och ska vara spelar roll för vad vi faktiskt upplever som sex. Kroppsdelar vi betraktar som ”erogena zoner” i ett sammanhang uppfattar vi inte nödvändigtvis som sådana i ett annat (till exempel under en läkarundersökning). Män socialiseras i högre utsträckning än kvinnor till att uppfatta sex som fysisk njutning frikopplad från känslor av intimitet. För många män är sex starkt sammankopplat med inträngande och utlösning. Kvinnor socialiseras i högre utsträckning till att förknippa sin sexualitet med intimitet; sex ska vara ett uttryck för kärlek. Men det män upplever som ”behov” är inte något av naturen givet – lika litet som att kvinnors lust inte skulle kunna vara inriktad på egen orgasm utan krav på andra känslor.

Män kan tillfredsställa sina inlärdade ”sexuella behov” både med sin fysiska

”Inom EU har fall av människohandel för sexuella ändamål rapporterats av polisen i de flesta medlemsländerna.”

styrka, genom att tvinga eller hota sig till samlag, och med sin köpkraft gentemot en prostituerad kvinna. De globalt sett förhållandevis få kvinnor, som kan utnyttja ett ekonomiskt överläge gentemot män för att få bland annat sex, verkar (liksom många män) helst göra det på sätt som tillåter dem att betrakta utbytet som en ömsesidig romans, till exempel kvinnliga sexturister från Nordamerika och Västeuropa i Karibien.

Könsförtrycket bakom föreställningen om den manliga sexualiteten som en svårbemästrad drift och kvinnans skyldighet att kontrollera sin sexualitet kommer också till uttryck i att kvinnor tillskrivs oproportionerligt stort ansvar – och kan skuldbeläggas – för allt som rör det sexuella. Det gäller även när det enbart handlar om mäns självupplevda sexuella behov – som i prostitution – och våldtäkt. Det är till exempel ingen bland eleverna på Liljas skola som kommer sig för att reagera mot de män på nattklubben som har utnyttjat hennes desperata ekonomiska situation för att tömma sig i henne. Hon stämplas som hora av killarna – som sedan också våldtar henne. Ingen tar henne i försvar. Kanske för att de inte ser det som att hon blivit utnyttjad. Kanske för att de inte vågar. Kanske både och.

På många håll i världen lär sig tjejer tidigt att de ska kompenseras för att de ”ställer upp” på den manliga sexualiteten, att det sexuella som män ser i dem är värt något annat i gengäld. Men ojämlikhet och könsdiskriminering på alla områden i livet gör att tjejer snarare än killar hamnar i prostitution och sexuellt utnyttjande handel. De har bland annat svagare stöd för – och sämre tillgång till – utbildning, högre krav på oavlönat arbete i hushållet och en mycket mindre arbetsmarknad för annat än låglönejobb. Ett avgörande underläge är förstås att tjejer kan bli med barn. Om de blir övergivna av killen kan de utsättas för ett enormt tryck att försörja sig och barnet.

Ung under tryck

Att vara ung innebär i sig ett underläge. Unga har mindre erfarenhet och utbildning, lägre eller ingen inkomst och är på olika sätt beroende av vuxna. För den som är svältfödd på kärlek och omsorg kan hoppet tändas av någon som fejkar känslor som Andrej gör med Lilja. En ung tjej kan tillmätas ett högre värde sexuellt av sexköpare och ekonomiskt av hallickar. Minderåriga måste i många länder dessutom ha målsmans tillstånd för att kunna skaffa ett pass eller för att lämna landet på laglig väg.

Den utnyttjade kan vara avskild från anhöriga, hemland och kultur och sakna kunskap om språket. Hon kan vara livrädd för kontakt med polis och myndigheter på grund av att hon saknar pass och visum, blivit utsatt för dödshot från hallickar eller lärt sig frukta polisen hemifrån. För somliga leder användandet av knark och sprit mot smärta, trötthet och ångest till ett långvarigt missbruk.

Att som ung kvinna bli våldtagen, slagen, hotad och sexuellt utnyttjad av olika män kan sätta spår för resten av livet. Hon behöver inte bli behandlad som Lilja av hallickar och bordellägare för att vara ett offer för handel – det kan vara både värre och mindre illa. Den drabbade kan också ha lämnat förhållanden av

”Den drabbade kan också ha lämnat förhållanden av minst lika mycket våld och sexuellt utnyttjande bakom sig.”

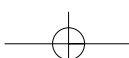
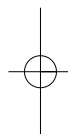
minst lika mycket våld och sexuellt utnyttjande bakom sig. I så fall kan hotet om att skickas tillbaka vara ett effektivt kontrollmedel.

Många barn och ungdomar i sexuellt utnyttjande handel har tidigt skilts från sin familj eller andra vårdnadshavare, har ensamstående föräldrar och/eller kommer från ett hem präglad av fattigdom, övergrepp och missbruk. Bland unga i handel från Östeuropa återfinns de som vuxit upp på slutna institutioner för barn utan vuxenstöd. Deras inträde i människohandel kan börja med någon form av utnyttjande i närområdet. Liksom Andrej i filmen kan människohandlare ta den första kontakten med den som drabbas. Men i Sydost-europa är det också vanligt att annonsera om utlandsjobb i vilken dagstidning som helst.

Fallet Moldavien

Albanien och Moldavien är de två länder som de flesta identifierade offren i människohandeln för sexuella ändamål på Balkan kommer ifrån. Dessa länder är okänt mansdominerade och kvinnodiskriminerande samhällen. Båda länderna har kallats "Europas fattigaste" och de har en ofantligt stor utvandring. Av Moldaviens befolkning på cirka 4,3 miljoner har mellan 600.000 och en miljon personer lämnat landet under en dryg tioårsperiod sedan självständigheten 1991 för att söka arbete utomlands. (Motsvarande siffror för Albanien är cirka 3 miljoner invånare och drygt 600.000 utlandsarbetare.) Som jämförelse utvandrade 1,2 miljoner svenskar i vågor under en åttioårsperiod från 1800-talets mitt till 1900-talets början, av en totalbefolkning på cirka 3 miljoner (1850) till 6 miljoner (1930). Möjligheterna till laglig utvandring är mycket små så de flesta moldaverna arbetar utan tillstånd och rättigheter i andra länder i Syd- och Centraleuropa inklusive EU (främst Italien och Grekland). Männerna jobbar till exempel på fruktodlingar och byggen. Kvinnorna utför oftast lågavlönat hushålls- och omsorgsarbete men bland dem som lämnat landet finns också de som utnyttjas i prostitution. Arbetslösheten är extremt hög, lönerna är mycket låga och mer än halva befolkningen beräknades leva i fattigdom 1999.

Utvandringen från Moldavien har bland annat lett till att många barn lämnas till anhöriga eller tas in på slutna institutioner för barn utan vuxenstöd. Bland de unga som överlevt sexuellt utnyttjande handel och återvänt till Moldavien antas de som vuxit upp på dessa institutioner vara kraftigt överrepresenterade. Det är unga som i flera år levt isolerade från det övriga samhället med undernäring, trängsel, dålig hygien, auktoritär undervisning och våld. När de lämnar institutionerna i 16-årsåldern har de inget socialt skyddsnät. Myndigheterna nedvärderar dem och det är svårt att få ekonomiskt stöd för att läsa vidare. Utvandringen har gjort att de flesta betraktar utlandsarbete som den kanske enda möjligheten att förbättra sin ekonomiska situation. De pengar utlandsarbetare skickar tillbaka hem motsvarar ungefär Moldaviens halva statsbudget. På landsbygden är det allmänt känt vilka familjer och barn som får bidrag av anhöriga som hittat arbete i andra länder eftersom det syns på deras levnadsstandard. Många moldaver känner till någon som lyckats få ett utlandsjobb.

”I intervjuundersökningar uppger moldaviska ungdomar att de vill lämna landet för att få ett jobb de kan leva på och att det egentligen inte spelar någon roll vad det är.”

Även om medierapportering och informationskampanjer om människohandel för sexuella ändamål har sämre spridning på landsbygden, vet de flesta vad det är. Men unga vet kanske inte hur de ska värdera arbetserbjudanden, vad de bör tänka på och vart de kan vända sig för råd. I intervjuundersökningar uppger moldaviska ungdomar att de vill lämna landet för att få ett jobb de kan leva på och att det egentligen inte spelar någon roll vad det är.

Majoriteten av de kvinnor som återfinns i stödprogram för återvändande människohandelsoffer var arbetslösa och sökte aktivt jobb både i och utanför landet när de drogs in i handeln för första gången. De hade liten eller ingen tidigare arbetslivserfarenhet, låg utbildning och såg ingen annan lösning på sin situation. Många var ensamma småbarnsmammor. För högutbildade med inkomst finns förstås möjligheter att söka sig utomlands på säkrare sätt. Det gäller de få lyckligt lottade som kan lämna Moldavien genom arbete på utländska företag eller i internationella organisationer – till exempel någon av dem som nu jobbar mot människohandel i landet. De ”normalfattiga”, som inte kan arbetsutvandra lagligt, kan låna eller spara pengar och vända sig till en byrå som ordnar resa, dokument och ibland arbete. Risken att utsättas för sexuellt utnyttjande handel är då mindre. Men en ung, arbetslös, utbildad person som inte har eller kan låna pengar till resan sätter sig i skuld till dem som organiserar den. En tjej kan alltid intala sig själv att hon inte ska drabbas och hon kan som Lilja tro på ett erbjudande om annan sysselsättning. Det finns ju andra som faktiskt har fått det.

Många menar att vuxna kvinnor i regel vet vad de förväntas göra, men att de sällan förstår hur hårda villkoren kan bli och hur lite pengar de själva kan komma att få behålla. Det kan vara så, att ju yngre de är desto större är risken att de blir lurade vad gäller typen av sysselsättning. Men i Moldavien kan man anta att många flickor och kvinnor också förstår att ”skulden” ska betalas i sexuellt utnyttjande under svåra beroendeförhållanden, men att de hoppas att de ska klara sig igenom den tid som krävs för att kunna bli fria i ett annat land. Man kan förstå det som ett försök till flykt från fattigdom och arbetslöshet men också från sexuellt förtryck och bristande jämställdhet för kvinnor i ett oerhört underläge.

Utomlands

Den tid en människa utnyttjas sexuellt i handel kan variera från månader till år. En del kvinnor lyckas fly själva, andra gör det med hjälp av sexköpare, ibland sådana som de inlett ett förhållande med. Men det är vanligare att de upptäcks av polisen eller skickas tillbaka eller överges av hallickar och bordellägare, till exempel på grund av sjukdom eller graviditet. De flesta identifieras aldrig som offer för handel. Det betyder att unga kvinnor som hotats och berövats sin rörelsefrihet kan arresteras, dömas för prostitution och/eller migrationsbrott och avvisas.

Palermoprotokollets definition av människohandel tillämpas inte nödvändigtvis i praktiken. De flesta kvinnor som genom International Organization for Migration (IOM) återvänder till sitt hemland från sexhandel på Balkan har identifierats i polisrazzior mot barer och bordeller. Polisens kriterier för att

välja ut kvinnor för stöd och återsändande har då varit att de är utlänningar i prostitution, saknar pass eller uppehållstillstånd och att de skriver på ett intyg som säger att de är beredda att åka hem frivilligt. De som har dokument förhört sällan och lämnas kvar i prostitutionen, däribland minderåriga med falska dokument. De som saknar pass eller uppehållstillstånd och inte vill åka tillbaka till sitt hemland behandlas som illegala invandrare och kan utvisas.

I Italien, ett EU-land många moldaver försöker ta sig till, finns det sedan tidigare en lag som kan ge skydd och tillfälligt uppehållstillstånd åt utlänningar som befinner sig i utnyttjande och svävar i fara för sitt liv. Men immigrationslagstiftningen mot illegala invandrare är numera så strikt att den försvagat skyddslagen. I raider utreder polisen sällan utländska prostituerades situation och de massutvisas. Sannolikt har många av dem utsatts för människohandel för sexuella ändamål.

Äntligen hemma?

Intervjuer med unga återvändande moldaver som utnyttjats i prostitution och andra sysselsättningar visar att få av dem ville åka tillbaka när de skilts ifrån de personer som kontrollerade dem. Många har varit utsatta för handel flera gånger och många vill åka utomlands igen. Få av de unga som drabbats av sexuellt utnyttjande och andra former av handel, får stöd i Moldavien. Det begränsade stöd som finns är främst inriktat på sexuellt utnyttjade tjejer och bedrivs av internationella och lokala organisationer med utländska medel. De kan ge tillfälligt boende, samtalsterapi, hälsovård, rätts hjälp, praktisk arbetsträning och – i viss mån – ekonomiska bidrag till studier. Få vill tillbaka till den plats de bodde på innan de lämnade landet. De flesta vill hellre jobba än att plugga eftersom de kan ha barn att försörja och skulle få börja om på en låg nivå. Många mår dåligt och vill lägga det de varit med om bakom sig. Stödinsatserna pågår sällan längre än några månader.

Av någon anledning kallas sådan verksamhet på många håll i Östeuropa och övriga världen för ”reintegreringsprogram”. Det låter som om kvinnorna ska återanpassas till en ”normal” gemenskap de ”avvikit” ifrån när det egentligen handlar om att försöka hjälpa dem att kanske för första gången i sina liv skapa sociala skyddsnät och ekonomisk trygghet. Få program har utvärderats och långtidsuppföljningar av programmets effekter för de drabbade finns praktiskt taget inte.

Enligt internationell lagstiftning spelar det ingen roll ifall personer under 18 år inte har blivit tvingade, lurade eller vilseledda i människohandeln – de ska ha status som brottsoffer ändå. Men i verkligheten spelar det stor roll för omgivningens syn på tjejer om man tror att de visste eller inte. Reaktionerna mot de kvinnor som återvänder till sina hemländer är ofta starkt fördömande. Tjejer värderas ju för hur väl de behärskar inte bara sin egen utan också mäns sexualitet. Ansvar och skulden läggs på dem, av både män och kvinnor. Rektorer i Rumänien kan vägra tjejer som vill börja plugga igen plats på skolan om det framkommer att tjejerna utnyttjats i prostitution. Tjejerna ses som dåliga förebilder för andra. Det kan också hända att polisen på hemorten bötfäller tjejerna för migrationsbrott.

Symboliska bilder av unga kvinnor som trasiga offer är vanliga på affischer, i broschyrer och annat kampanjmaterial mot människohandel för sexuella ändamål i Östeuropa. På en sådan bild härom året hängde tjejer som livlösa spratteldockor i linor fästa med köttkrokar genom skinnet. Det gör det nog inte lättare att komma tillbaka. För vem vill kopplas ihop med en livlös spratteldocka? Sådana bilder kanske också gör det svårt för killar att fatta att människohandel är något som även de kan utsättas för.

Politik för de drabbade?

Samhällsforskare har påpekat att kunskapen om människohandel är liten i förhållande till det enorma intresse för frågan som regeringar, internationella organ, frivilligorganisationer, medier och allmänhet visar. Frågan om människohandel rymmer flera problem som olika organisationer och personer har delvis skilda och olika starka motiv för att hantera. När vi bedömer åtgärdsförslag mot människohandel kan vi alltid fråga oss vems intressen de tjänar. Vilka är det som föreslår en lösning? Vad är det de ser som ett problem? Vem vill de lösa det för? Och hur kommer de drabbades situation att påverkas av förslaget?

Debatten om människohandel i Europa har i huvudsak kretsat kring två spår. Det ena gäller kopplingen mellan människohandel och sexhandel. Det sammanfaller med frågor om hur man ska se på vuxenprostitution överhuvudtaget och hur stater ska hantera prostitution i sitt eget land. Det andra – som hittills kanske uppmärksamrats mindre i Sverige – gäller staters skyldighet att skydda och främja mänskliga rättigheter i förhållande till deras önskan att bekämpa organiserad brottslighet och begränsa illegal invandring.

Att stärka och skydda mänskliga rättigheter för vuxna och barn som (riserar att) drabbas av handel och att bekämpa de personer som rekryterar, transporterar och tar emot offren i syfte att utnyttja dem är handlingar som i sig kompletterar varandra. Om fler människohandlare grips och döms till stränga straff är det ett stort framsteg, inte minst i så kallade ursprungsländer där få har fällt i förhållande till handelns utbredning. Men staters intressen av att bekämpa människohandel kan även handla om att skydda nationella gränser och att kontrollera invandring. Och det behöver inte vara samma sak som att skydda mänskliga rättigheter.

EU har velat bekämpa människohandel genom lagstiftning och rättstillämpning mot människohandlare men har kritiserats av människorättsorganisationer för att inte sätta en hög gemensam standard för stöd och skydd till de som har drabbats. Offren har hittills främst betraktats som värdefulla beviskällor i brottsutredningar.

EU:s försök att strama åt illegal invandring från icke-medlemsländer har också mött kritik. En frivilligorganisation hävdar till exempel att man dokumenterat 3.750 dödsfall till följd av militariserade gränser, asylregler, arresteringar, förvisningar och sanktioner mot transportörer sedan 1993. Tillgängliga uppgifter från FN:s flyktingkommissariat (2001) pekar på att majoriteten av de personer som idag söker asyl i EU har kommit in i unionen på illegal väg –

oftast genom smuggling och i vissa fall genom handel. Det visar om inte annat att det är svårt att ta sig hit på andra sätt. Både bland dem som har blivit smugglade och dem som har utsatts för regelrätt handel finner vi människor, som önskar eller känner sig tvungna att utvandra.

Människosmugglare och människohandlare skor sig med olika grad av cynism och grymhet på förhållanden som de själva inte har skapat. Grogrunden för deras verksamhet är bland annat fattigdom, arbetslöshet, bristande jämställdhet, förtryck och diskriminering av kvinnor, utbredd korruption, ekonomisk ojämlikhet mellan länder och inte minst gapet mellan antalet människor som försöker lämna sitt land och deras möjligheter att göra det på laglig väg. Om en allt strängare invandrings- och flyktingpolitik i den rika världen inte kompletteras med andra insatser riskerar den naturligtvis att öka utsatta människors mottaglighet för smugglares och handlares erbjudanden. Det gäller inte minst kvinnor, som utgör en allt större del av världens utvandrare.

Den rättslöshet många drabbade lider under är också en av förutsättningarna för den marknad de utnyttjas på i EU. Som bekant har europeiska regeringar av olika anledningar mycket olika syn på vuxenprostitution. Det gäller också feministiska aktivister, frivilligorganisationer och akademiker. Förenklat kan man säga att i ena änden finns de som ser prostitution uteslutande som manligt våld mot kvinnor och som därför tillbakavisar varje föreställning om att det någonsin skulle kunna vara ett ”jobb” någon väljer. I den andra finns de som vill normalisera ”sexarbete” med tillhörande rättigheter för att göra denna sysselsättning mindre riskfylld och exploaterande för dem som utövar den. Utländska kvinnor, som befinner sig illegalt i Europa, har en svag röst i denna debatt. De kan i något skede ha gått med på sexuellt utnyttjande som en farlig och misslyckad väg till en bättre tillvaro men hade i första hand önskat sig ett uppehållstillstånd och ett ”riktigt” arbete. De kanske värjer sig mot att ses som ”naiva offer” men kan skämmas och se ner på sig själva så att de aldrig skulle drömma om att identifiera – och organisera sig – som ”sexarbetare”. Dessutom skulle det fordra att de hade uppehålls- och arbetstillstånd och om de hade det skulle de ju ändå – förhoppningsvis – ha möjlighet att försörja sig på andra sätt.

Oerhört mycket återstår att göra för att motverka att män utnyttjar kvinnor sexuellt i människohandelns slutled och för att ändra mäns (och kvinnors) föreställningar om det egna och det andra könets sexualitet. Prostitutionen påverkas självfallet också av jämställdheten mellan kvinnor och män och den sociala och ekonomiska jämlikheten i samhället i stort. Det kan man också säga om efterfrågan på den ofta rättslösa, billiga och kontrollerbara arbetskraft som människohandelns drabbade utgör på andra områden.

EU och Sverige har stora möjligheter att samarbeta med så kallade ursprungsländer för att ändra på allt det som driver Lilja i armarna på Andrej. I Moldavien och Sydosteuropa rapporterar organisationer att allt fler moldaviska ungdomar verkar hamna i Mellanöstern och något färre på Balkan, vilket de bland annat tillskriver allt fler framgångsrika polisoperationer där. Det är en sak att straffa bort problemet i ett land och en helt annan att lösa det för dem som drabbas.

”EU och Sverige har stora möjligheter att samarbeta med så kallade ursprungsländer för att ändra på allt det som driver Lilja i armarna på Andrej.”

EU:s utvidgning med tio nya medlemsländer i maj 2004 och sedan ytterligare två, inklusive några av den östeuropeiska människohandelns ursprungsländer, kan på sikt innebära stora möjligheter att förebygga handel med vuxna och barn. Och vad som sker på den andra sidan av den yttre gränsen i länder som Moldavien återstår att se.

Vår värld – och Liljas?

Jag tillhör dem som har det bäst i världen. Jag är en vit, heterosexuell medelklassman som kan njuta av den i Europa så prisade fria rörligheten för varor, tjänster, kapital och arbetskraft. Det ingår i mitt jobb att åka till andra länder för att till exempel delta i konferenser om människohandel. Den värld som ligger öppen för mig och många andra svenskar växer. Medan charterresorna när jag var barn gick till Mallorca och Kanarieöarna kan de idag lika gärna gå till Thailand eller Brasilien. Att den unga svenska medelklassen från Liljas ålder och uppåt åker på språkresor och studerar utomlands för att få internationell erfarenhet ser vi som en positiv självklarhet.

Jag och andra män kan vilja satsa hårt på jobbet och karriären. Ett livsprojekt fullt av nya utmaningar, ansvar, inflytande, högre lön och ökande köpkraft. De kvinnor somliga av oss lever med vill göra samma sak. Den del av omsorgen om barn och gamla, städning, disk, tvätt och annat hushållsarbete som män historiskt sett har lagt på sina hustrur behöver inte bli ett hinder. För vi kan köpa dessa tjänster från andra kvinnor. Klart jag känner folk som kan tipsa om någon från Östeuropa, som till exempel städar billigt och som man inte behöver diskutera uppehålls- och arbetstillstånd och sociala avgifter med. Och våra storföretag hittar arbetskraft till lågpris för tillverkning av både det ena och andra var den än befinner sig.

Men det är inte bara vi som rör oss fritt. Informationsflöden via tv, radio och nätet har inte heller några problem att korsa gränser. Där strömmar bilder av allt det vi värderar högt som köpglädje, möjligheter, rörelse och frihet. Men också av relativ trygghet, säkerhet och jämställdhet. Vi vet att bilderna påverkar, samtidigt som vi säger ”se men inte göra” till många människor i världen som tittar på dem.

För mig låter det märkligt att kalla människohandel för ”vår tids slavhandel”. Slaveri i olika former har förekommit under flera historiska epoker. Om vi bara talar om vissa faser i förhållandet mellan människohandlare och de drabbade så kan det vara en passande liknelse. Men den haltar betänkligt om vi tänker på att till exempel västafrikaner under den koloniala slavhandeln knappast försökte ta sig till andra länder. I Amerika avvisades de väl inte om de saknade pass och visum? Om vi söker ytterligare paralleller kan vi fråga oss vad staten spelade för roll i forna tiders slavhandel och vilken roll stater spelar i dagens människohandel. ”Vår tids slavhandel” för mina tankar till den kanske minst vanliga rekryteringsmetoden – bortrövande mot en persons vilja. Den bilden avleder min uppmärksamhet från vår del i de förhållanden som gör människohandeln möjlig. Är det en slump att vi talar om ”vår tids slavhandel” eller tilltalar den bilden oss för att den är bekväm? Vore det åtminstone inte lika rik-

tigt att kalla människohandel för "Globalisering för världens underklass" eller "Globalisering tredje klass"?

När Lilja i filmens sista scener ligger döende med den sofistikerade svenska vårdapparaten för sent uppkopplad till sin kropp passerar den sista tiden i hemlandet revy och hon gör allting annorlunda. "Jag åker inte. Plocka grönsaker på vintern? Tror du jag är dum? Hej då!" Hon slår igen bildörren i ansiktet på Andrej. Och vi vill nog gärna tro, att det skulle kunna vara så, att Lilja skulle kunna säga nej. Är det till och med så att vi därmed också lägger ett visst ansvar på henne för att säga nej? Men varför skulle hon det? Varför ska Lilja som fått alla tänkbara rättigheter kränkta säga nej? Varför ska Lilja som svikits av hela vuxenvärlden säga nej – och säga ja till vadå? Om någon skulle ha sagt nej så är det väl torskarna, våldtäktsmännen, Andrej och Witek. Och väldigt många vuxna och unga i filmen borde ha sagt ja till Lilja.

När flera internationella och lokala organisationer nu börjar visa *Lilja 4-ever* i informativt syfte för unga i Östeuropa väcks både förhoppningar och frågetecken. För Mariana, Liuba, Elena och de andra tjejerna på "Statens internatskola av allmän typ för barn med sociala problem Nr 1.15" i Napadova, Moldavien, kanske vi inte utan vidare kan visa upp ett helvete som absolut kan bli eller redan är deras och sedan be dem att säga nej till att ta risker. Vi måste också förklara hur de ska kunna läsa vidare, hur de ska få ett jobb att leva på och hur de ska klara sig i en värld som hittills mest talat om för dem att de inte borde ha fötts i den. Och det kan vi inte. Ingen tror att Mariana, Liuba och Elena kan avstå från att försöka lämna Moldavien. Men organisationer som jobbar för tjejer på slutna institutioner tror att tjejerna kan lära sig att försvara sina intressen bättre om de har mer kunskap – om kroppen, om sex och preventivmedel, om vad de bör tänka på när de söker jobb, om vad människohandel är och vilka de kan kontakta innan de bestämmer sig för att åka. Men viktigast är att få tjejerna att växa genom att bryta deras isolering från omvärlden och att försöka få lärarna att se dem som människor. Utmaningen är att förmå de vuxna att respektera deras rätt att uttrycka sig, att bli lyssnade på och att få delta aktivt i det som kallas undervisning.

För det finns nästan alltid något tillfälle i det förlopp som kallas människohandel då den drabbades handlingar kan påverka utgången. Det kan vara skillnaden mellan att klara sig helt eller inte alls, eller mellan att fara mer eller mindre illa. Det kan vara att tro tillräckligt på sig själv för att ställa en kritisk motfråga, att våga säga emot en man, att be om betänketid eller att kunna vända sig till en annan människa för hjälp. Då kan man i bästa fall föreställa sig alternativ och urskilja ett "val". För unga, som vuxit upp utan vuxenstöd, som tystats med våld, som utnyttjats för andras behov och som har begränsad kunskap om en värld de plötsligt ska klara sig själva i, är det svårare att göra det.

Människohandel är historier om våldtäkter av värnlösa offer. Men människohandel är också historier om unga kvinnor (och män) som tvingas bli vuxna mycket tidigare än de egentligen är redo för och som tar ett oerhört ansvar som andra borde ha delat med dem. Det är historier om starka unga som utifrån sina förutsättningar försöker förbättra sina liv och söker lösningar med alla

odds emot sig. Och eftersom vi inte vet hur många som går under vet vi heller inte hur många som klarar sig.

På samma sätt som det finns tillfällen i människohandeln då den drabbades handlingar kan påverka utgången om de bara ser ett val – så finns det tillfällen då våra liv kan ta en ny riktning. Mötet med Lilja kan vara ett sådant. Självklart har Lilja med våra liv att göra. Självklart har Lilja med vårt samhälle att göra. Frågan är bara om vi vill att Lilja ska ha med oss att göra – och hur vi vill att hon ska det. Vi kan betrakta filmens figurer som onda och goda främlingar eller som sidor av oss själva. Vi kan koppla handlingen till förhållanden vi är en del av för att vi är kvinna eller man eller för att vi bor i världen, Europa och Sverige. Vi kan säga ”skönt att man är svensk och inte lever i nån jävla öststat” eller ”skönt att man är kille och inte tjej – för det verkar vara skitjobbigt”. Vi kan också säga ”jag vill vara med och forma en värld där jag försöker göra något åt det jag själv inte är drabbad av och där andra gör samma sak för mig”. Och vi kan säga mycket annat. Men det är ett val och det valet är vårt. 4-ever.

Ola Florin arbetar med frågor om sexuellt utnyttjande av barn, handel med barn samt ungas sexualitet och jämställdhet på Rädda Barnens Sektion för Policy- och Kunskapsutveckling i Stockholm. Denna text är Olas egen och uttrycker inte nödvändigtvis Rädda Barnens ståndpunkter.

Mellan 1 och 4 miljoner kvinnor och barn är offer för människohandel i världen

Mellan 1 och 4 miljoner kvinnor och barn blir årligen offer för människohandel enligt FN:s uppskattningar. Majoriteten av dessa utnyttjas sexuellt och prostitueras.

500.000 kvinnor är offer för människohandel i Europa

Minst 500.000 kvinnor säljs varje år till lokala prostitutionsmarknader i Europa enligt beräkningar från International Organization for Migration (IOM).

Över 200 kvinnor kommer varje år till Sverige som offer för människohandel

Mellan 200 och 500 kvinnor kommer varje år till Sverige som offer för kvinnohandel, enligt Rikskriminalpolisen. De flesta är från Baltikum, Östeuropa eller Ryssland.

En man av åtta har köpt sex

12,7 % av männen i Sverige har någon gång betalat för sexuella tjänster enligt Folkhälsoinstitutets rapport *Sex i Sverige* (1996).

Flickors inträde i prostitution sker vid 14 års ålder

Enligt flera internationella studier beräknas medelåldern för flickors inträde i prostitution ligga runt 13-14 år.

57 % av de prostituerade har utnyttjats sexuellt som barn

57 % av de prostituerade, som deltog i en intervjuundersökning i San Francisco, hade utnyttjats sexuellt som barn. 49 % hade utsatts för annan fysisk misshandel. ("Prostitution, Violence Against Women and Posttraumatic Stress Disorder" av Melissa Farley och Howard Barkan, publicerad i *Women and Health*, 1998:3.)

82 % av de prostituerade kvinnorna har utsatts för sexuellt våld av män innan de inträdde i prostitution

En kanadensisk studie från 2001 visade att 82 % av unga kvinnor i prostitution hade utsatts för sexuellt våld av män innan de inträdde i prostitutionen. 86 % av kvinnorna var under 18 år när de först inträdde i prostitutionen. (Alberta (DIS) Advantage: the Protection of Children Involved in Prostitution Act and the Rights of Young Women, presenterad av Jennifer Koshan och medarbetare från Elizabeth Fry Society of Calgary på konferensen Women's Resistance: from Victimization to Criminalization, 1-3 oktober, 2001, Ottawa, Ontario, Kanada.)

Detta är den värld vi lever i

Varje dag dör åtta gånger så många människor av svält
som de som dog vid World Trade Center.
De tre rikaste människorna i världen
har lika mycket pengar som de 43 fattigaste länderna har tillsammans.
Mellan en och två miljoner kvinnor och barn
faller varje år offer för det som kallas trafficking
det vill säga att levande människor köps och säljs för att våldtas.
Detta är den värld vi lever i.
Nu står vi alla inför ett val.
Antingen accepterar vi att världen ser ut så här
eller så gör vi motstånd.
Antingen lutar vi oss tillbaka i tv-sofforna,
om det blir för otäckt byter vi kanal och tittar på A-ekonomi istället,
och på fritiden kan man börja spela golf
och kanske kan man söka jobb som klottersanerare
och i nästa riksdagsval röstar vi allihop på Coca-Cola
eller så reser vi oss upp från sofforna
och säger nej tack jag vill inte ha något Happy Meal.
Jag tror inte på en gud som heter dollar
och så säger vi som Lilja säger till mannen som snart ska våldta henne:
Du tror att du kan köpa mig, men du kan inte köpa mig.
Du kan aldrig köpa mitt hjärta.

Lukas Moodysson höll detta tal vid Filmgalan 2003 då han tog emot Guldbagge för bästa regi för filmen *Lilja 4-ever*. Filmgalan sändes i SVT1 den 3 februari 2003. Inslaget med Lukas tal visades för ledamöterna i den ryska Statsduman den 12 maj 2003 i samband med att de fick se *Lilja 4-ever* under ett seminarium om människohandel och prostitution. Arrangemanget var ett samarbete mellan Statsduman, Svenska institutet och svenska ambassaden i Moskva.

Av Sanna Vestin

Fångarna i Fort Europa

LILJA LURAS TILL SVERIGE med löfte om jobb, men hamnar som fånge i prostitution. När hon flyr från hallicken ser hon ett par poliser, men vågar inte vända sig till dem.

Många människor som tar sig till Sverige på flykt undan omänskliga livsvillkor i sina hemländer gör tvärtom; de vänder sig direkt till myndigheterna. De hoppas få skydd i ett demokratiskt land – de söker asyl. Men de flesta får avslag och vissa ser som enda lösning att hålla sig undan, precis som Lilja då hon mötte poliserna.

Många är överens om att människohandel måste stoppas. De flesta anser också att flyktingar ska få skydd. Men EU-ländernas flyktingpolitik handlar främst om hur flyktingströmmarna ska stoppas. Västeuropa har blivit ett område som skyddar sig med murar mot omvärlden – ett Fort Europa. Innanför murarna finns de godkända medborgarna, men också människor som tagit sig in oinbjudna och blivit fångar i Fort Europa.

Åsikterna om flykt och invandring till Sverige och Europa är många och skiftande. Den här texten försöker besvara några centrala frågor som debatten brukar kretsa kring.

Hur stor är flyktinginvandringen?

Åren 2000-2003 invandrade runt 60.000 personer om året till Sverige. Bara en dryg femtedel av den totala invandringen var under denna period flyktinginvandring, det vill säga cirka 12.000 personer om året. Som flyktingar räknas främst asylsökande som fått uppehållstillstånd och deras närmaste anhöriga.

Återvändande svenskar utgör drygt en fjärdedel av invandringen. Resten, alltså större delen, är främst européer som kommer hit för att studera eller arbeta samt anhöriga till andra än nyanlända flyktingar.

Sedan andra världskriget har invandringen till Sverige långsamt ökat från omkring fyra promille av folkmängden varje år till den nuvarande nivån på cirka sju promille. Utvandringstakten har varit något lägre, men har följt samma mönster. Nettoinvandringen har därför varit ganska stabil, ungefär två promille per år.

”En dryg femtedel av den totala invandringen var flyktinginvandring, det vill säga cirka 12.000 personer om året.”

”De flesta som söker asyl i Sverige kommer från länder som nyligen har skakats av våldsbrott eller förföljelser.”

Vilka flyktingar kommer till Sverige?

De flesta som söker asyl i Sverige kommer från länder som nyligen har skakats av våldsbrott eller förföljelser. Under andra världskriget kom flyktingar från Ungern och Tyskland. På 1970-talet kom de från diktaturena i Latinamerika, på 1980-talet från religiöst förtryck i Iran. Under 1990-talet och början av 2000-talet har flyktingar från det forna Jugoslavien, Irak och Somalia dominerat.

Då en stor ström människor tar sig över gränsen till ett grannland, till exempel i Afrika eller i Asien, så brukar alla kallas för flyktingar. Men när asylansökningar prövas individuellt i västländerna är det mer noga. De som förföljs för att de har engagerat sig politiskt, de kan räknas som flyktingar – om de lyckas bevisa vad som hänt och vad de riskerar. Men de som lämnar sitt land för att få mat för dagen eller slippa slumpmässiga trakasserier kommer inte att ses som flyktingar och de flesta kommer att få avslag på sin asylansökan.

Man kan jämföra med de svenskar som emigrerade till Amerika för hundra år sedan. Vilhelm Moberg beskrev i sina böcker om utvandrarerna hur människor lämnade Sverige när de inte fick ut något av sitt hårda arbete. Karl-Oskar och Kristina från Duvemåla lämnade på 1850-talet ett land som lät deras barn svälta och som straffade dem när de sökte egna vägar att prisa Gud.

De svenskar som utvandrade från Sverige tvingades inte iväg, de fattade beslutet att lämna landet för att kunna ge sina barn mat och säkerhet. Dagens svenskar beundrar deras mod. Men de som idag tar sig till Europa av liknande skäl möts inte med beundran, utan snarare med misstro.

Det finns svenskar som utvandrar idag också. Av de 35.000 personer som flyttade från Sverige varje år i början av 2000-talet var omkring 20.000 svenskar. Svenskar som flyttar utomlands för att se sig om i världen, jobba och tjäna pengar brukar ses som tuffa och moderna människor. Vi talar inte om dessa svenskar som ”ekonomiska flyktingar”, utan detta begrepp används främst för människor som kommer från fattiga länder och söker asyl.

Men det är inte så lätt att skilja mellan ekonomiska och politiska skäl att fly. I ett land med stora ekonomiska skillnader hankar en del människor sig fram på svältgränsen. Etniska och religiösa minoriteter kan pekas ut som syndabockar och trakasseras. Människor på samhällets botten dukar under för sjukdomar som de kunde ha blivit botade från om de hade haft pengar eller kontakter.

Om folket lever under diktatur eller ockupation kan det vara livsfarligt att strida för sina mänskliga rättigheter eller att organisera sig. Om landet utsätts för invasion eller omvärldens sanktioner kan den ekonomiska misären bli värre samtidigt som den som protesterar mot förhållandena kan bli attackerad som fiendens medlöpare. Blir det inbördeskrig kan hela folkgrupper drivas iväg.

Människor som emigrerar gör det av olika skäl – ekonomiska, sociala, etniska, politiska. Några söker asyl. Andra försöker flytta någonstans där de kan få jobb – och några blir offer för människohandel.

”Migrationsverket utreder och fattar beslut.”

Vem bestämmer vilka som räknas som flyktingar?

Sverige har reglerad invandring. Nordbor får flytta hit utan vidare, men andra utlänningar måste ansöka om tillstånd. I utlänningslagen anges ett antal skäl

som man kan ha, till exempel skyddsbehov, anknytning till Sverige, att man har fått arbetstillstånd eller humanitära skäl.

Den som behöver skydd har enligt lagen rätt till uppehållstillstånd. Förföljda människors rätt till fristad slås fast i flera FN-konventioner som Sverige har undertecknat: konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, konventionen mot tortyr, konventionen om flyktingars rättigheter.

Men man får inte själv bestämma att man har skyddsbehov, utan tvingas ansöka om uppehållstillstånd. Migrationsverket utreder och fattar beslut. Man har rätt att få hjälp av ett juridiskt ombud som tillsätts av Migrationsverket.

Om man får avslag och överklagar så går ärendet till Utlänningsnämnden. Där fattas beslut av en ordförande som är jurist. I svåra fall beslutar ordföranden tillsammans med politiskt tillsatta nämndemän.

Tidigare har de flesta som sökt asyl i Sverige till slut fått stanna. Efter år 2000 har andelen som fått avslag ökat. År 2003 avvisades mer än 80 procent. Myndigheterna förklarar detta med att allt fler saknar flyktingskäl och kommer hit på grund av orättvisor och arbetslöshet. Flyktningadvokater och frivilligorganisationer hävdar att praxis har skärpts; att det blivit svårare för asylsökande att bli trodda.

Varför är det så svårt att få asyl i Sverige?

De flesta som söker asyl tycker själva att de har skäl. Men Sverige har en mycket snäv tolkning av FN:s flyktingskonvention. Mellan en och två procent av de asylsökande erkänns som flyktingar, vilket är extremt lite jämfört med andra länder. Ungefär 20 procent av de asylsökande får ändå stanna i Sverige, de flesta av dem får uppehållstillstånd av så kallade humanitära skäl.

Paragraferna om skyddsbehov i utlänningslagen handlar om framtiden. Om man redan har misshandlats eller torterats, suttit fängslad utan rättegång eller har blivit våldtagen av polisen – så bevisar inte det att man har skyddsbehov. Det som bedöms är hur "välgrundad fruktan" man har för att något sådant skulle inträffa om man återvänder.

Det gäller att kunna bevisa att man är av särskilt intresse för myndigheterna i hemlandet. Även om man kan visa att man har utsatts för övergrepp så invänder svenska myndigheter ofta att man kunde ha flyttat inom hemlandet eller att man kunde ha fått skydd av myndigheterna där. Formaliteter är också viktiga, som att man söker asyl samma dag man kommer till Sverige. Väntar man någon dag ses det som tecken på att man inte behöver skydd. Om man ändrar eller lägger till något i sin berättelse kan det leda till att man anses som mindre trovärdig. Detta är ett problem för dem som har våldtagits eller torterats, eftersom de kan ha svårt att minnas och berätta.

Risk för etniska trakasserier, social utstötthet, orimligt hårda straff och liknande situationer definieras inte som flyktingskäl, men då omständigheterna är mycket svåra kan de leda till uppehållstillstånd av humanitära skäl. Om det är omöjligt att återsända människor till ett visst land på grund av krig eller den opålitliga regimen, eller för att det över huvud taget inte finns någon regim – eller några förbindelser – så kan det räknas som humanitära skäl. I sådana situ-

"Sverige har en mycket snäv tolkning av FN:s flyktingskonvention."

”EU:s flyktingpolitik går ut på att flyktingar ska få skydd i hemlandet eller i området närmast hemlandet.”

ationer är det också vanligt att myndigheterna i Sverige väntar lång tid med att fatta beslut, i förhoppningen om att det ska bli bättre i hemlandet. Då slutar det ibland med att en del får uppehållstillstånd av humanitära skäl just för att de har väntat på beslut i flera år och har hunnit anpassa sig i Sverige – eller blivit nedbrutna av oro.

Samma sak händer med ett mindre antal som har fått nej, men har stannat illegalt eftersom skräcken för vad som kan hända är så stor att det är omöjligt för dem att återvända. En del av dem får till slut stanna för att de har blivit så psykiskt nedbrutna att det har blivit allt för riskfyllt att försöka transportera iväg dem. Det kallas också för humanitära skäl.

Sjukdom kan vara ett humanitärt skäl men då ska det röra sig om ett livsfarligt tillstånd som kan behandlas här men inte i hemlandet. Om man redan har fått avslag är kraven mycket hårda, även för barn. Det kan röra sig om barn som är så djupt deprimerade och apatiska att de måste matas med sond eller barn som har försökt ta livet av sig efter beslutet om avvisning.

Hur ser EU på flyktingpolitiken?

EU är ett samarbetsprojekt. Tanken är att öppna gränserna mellan medlemsländerna. Medborgarna ska fritt kunna resa och söka arbete inom unionen. EU samarbetar med andra länder genom exempelvis handelsavtal, utvecklingsprojekt, utbildningsutbyte och biståndsavtal. Men en effekt av att medlemsländerna avskaffat gränskontrollerna sinsemellan är att EU:s yttre gräns blivit gemensam. Invandring, asylpolitik och gränskontroll har blivit gemensamma angelägenheter.

Samarbetet i dessa frågor har främst gått ut på att stoppa spontan invandring utifrån. EU:s flyktingpolitik går ut på att flyktingar ska få skydd i hemlandet eller i området närmast hemlandet. Därför kallas EU ibland för Fort Europa – det har blivit ett skyddat område med höga murar utåt.

Några inslag i EU:s mur mot spontan invandring är hårdare gränskontroller, separata flygplatser för resande från länder utanför EU, obligatorisk hotellkontroll, fingeravtrycksregister, passtvang för utlännningar, böter mot flygbolag som tagit med resande utan giltiga handlingar, avtal om återtagande med länder som flyktingar kommer ifrån eller passerar.

Om EU på allvar vill hjälpa människor att få skydd nära hemlandet krävs ofta stora internationella hjälpinstanser av FN och andra. Men det är en svår uppgift. Många konflikter har förvärrats av att stora flyktingläger i gränsområdena har använts som rekryteringsbaser av militära grupper eller blivit mål för attacker. Det är inte heller säkert att alla kan återvända även om de fått skydd i närområdet.

Ibland hävdas att för stor flyktinginvandring kan leda till främlingsfientlighet och att de som ”fuskar” måste stoppas för att de ”riktiga” flyktingarna ska få skydd. Men det är snarare så att främlingsfientligheten har vuxit i takt med att asylsökande stoppats av hindren. I många EU-länder finns partier som surfar på rädslan för främlingar. Kvällstidningar slår mynt av främlingsfientliga strömningar och pumpar ut historier med skiftande sanningshalt.

Även politiker påverkas av misstron mot främlingar. Invandring ses som ett sä-

kerhetsproblem, att våra samhällen undermineras av främmande som antas ha andra värderingar, vara mindre lojala och mer kriminella. Dessa attityder har alltid funnits, men blivit vanligare efter terrorattackerna den 11 september 2001.

Varför kommer så många illegalt?

Det finns regler som gör det praktiskt taget omöjligt att söka asyl på legal väg. EU har en lista med mer än 130 länder vars medborgare måste ha visum för att få resa in. Det innebär att den som försöker fly, exempelvis till Sverige, måste ha visum, alltså inresetillstånd, redan före inresan. Enligt Sveriges regler kan man inte få visum för att söka asyl, eftersom visum bara är till för korta besök. Men för att få asyl måste man befinna sig i Sverige, så är lagen.

Efter att EU-länderna börjat införa hinder mot spontan invandring så minskade antalet asylsökande drastiskt. Sverige var bland de första att börja använda visumtvång. Antalet asylsökande till Sverige minskade från 84.000 sökande 1992 till 6.000 sökande år 1996. Sedan har asylsökandet ökat långsamt igen. 2002-2003 var nivån uppe i över 30.000. Kurvan ser likadan ut för hela EU. Men nuförtiden kommer många av de asylsökande illegalt. Den som kan skrapa ihop tillräckligt med pengar kan köpa falskt pass och flygbiljett. Annars återstår billighetsalternativet: stäplats i ett lastutrymme.

Att organisera illegala resor för asyl- och arbetsökande som frivilligt söker sig till andra länder kallas människosmuggling. Om en människa tvingas eller luras till utnyttjande vid framkomsten kallas det för människohandel eller trafficking. Eftersom de illegala resorna ökat har EU-ländernas åtgärder de senaste åren riktats mot just människosmuggling och människohandel. Rapporter från FN:s flyktingorgan och från frivilligorganisationer som Amnesty International och Human Rights Watch pekar på att det är EU:s egen politik som har lämnat marknaden öppen för smugglarna och att motåtgärderna nu drabbar offren.

När polispatrullerna spanar i Medelhavet utanför Gibraltar så är det inte för att ta hand om människor i sjönöd utan för att driva iväg eller gripa smugglarna. Resultatet är att dessa väljer ännu farligare rutter och i värsta fall tvingar passagerarna överbord. Frivilligorganisationer har dokumenterat flera hundra dödsfall per år bland dem som försöker ta sig till Europa. Det verkliga antalet offer vet ingen.

Enligt FN:s flyktingkonvention får en flykting inte straffas för att han eller hon tagit sig in på illegalt vis. Men ingen frågar om någon av människorna i de överfyllda småbåtarna behöver asyl. De som grips skickas tillbaka.

I Sverige får man söka asyl även om man rest in illegalt. Men det har blivit allt vanligare att asylsökande tas i förvar, särskilt de som saknar äkta rese-dokument. Tjänstemännen som intervjuar asylsökande är tvungna att först och främst ta reda på resvägen och vem de fått hjälp av. Vilka problem de asylsökande hade i hemlandet kommer i andra hand.

Fort Europa stänger inte bara ute – det fångar också in. Människor som kommer från områden där det förekommer massiva kränkningar av mänskliga rättigheter – just de tvingas ta till illegala metoder och straffas för det. En del fängslas, andra lever under jorden eller som människohandlarnas fångar.

”Det finns regler som gör det praktiskt taget omöjligt att söka asyl på legal väg.”

”Det viktigaste på lång sikt är att stoppa krig och förtryck, så att människor slipper fly.”

Hur ser alternativen ut?

I Sverige är de främlingsfientliga strömningarna inte särskilt starka. Opinionen för humanitet och mångkultur märks mer. Men den politiska diskussionen i Sverige handlar främst om skärpta regler och polisinsatser.

När regeringen år 2003 lade fram förslaget om att offer för människohandel ska kunna få uppehållstillstånd så handlade det inte enbart om att skydda de utsatta kvinnorna. Det gällde bara tidsbegränsade uppehållstillstånd – för att kvinnorna ska hinna vittna i rättegångar. När lagförslaget om utökat transportöransvar kom samma år så handlade det inte heller om att skydda flyktingar, utan om att bötfälla flygbolag som tar med resande utan handlingar. Andra lagförslag som kom samtidigt var att stoppa möjligheten att lämna in mer än en ansökan till Utlänningsnämnden och att bestraffa dem som inte samarbetar om att låta sig avvisas.

Eftersom åtgärderna inte bara drabbar människosmugglarna utan även offren, så blir resultatet att människor håller sig undan som ett B-lag på samhälls botten. Om man har lurats hit för att få ett underbetalt jobb som hembiträde eller städare, kan man vara kvar i Sverige så länge man håller tyst och låter sig utnyttjas. En flykting som lever gömd kan klara sig så länge han eller hon ligger lågt och inte hamnar i bråk.

Det mest utsatta offret av alla, flickan eller kvinnan som hålls inlåst av en hallick i ett främmande land, också hon riskerar att ses som en brottsling. Hon förs inte gå till polisen eftersom hon tror att hon inte har några rättigheter. Om hon ger sig till känna kan hon anhållas och så småningom skickas ut ur landet till en minst lika dålig situation som den hon lämnade.

Det är ingen naturlag att den politiska diskussionen om flyktingar i Sverige handlar om hur Sverige ska minska sin andel asylsökande. Diskussionen kunde handla om varför människor flyr från sina hemländer och hur EU kan skapa legala vägar att söka skydd. Den kunde handla om satsningar på bistånd, studentutbyte, invandringsprogram – för att minska marknaden för både människosmuggling och människohandel.

Det viktigaste på lång sikt är att stoppa krig och förtryck, så att människor slipper fly. Men så länge det finns krig och förtryck så måste flyktingar kunna få skydd. Att ge asyl är att bidra till kampen mot krigsherrarna och diktaturerna. Flyktingarna själva är det levande beviset på vad som händer i deras hemländer och på vägen därifrån.

Vad kan vi göra? Vi kan ifrågasätta myterna om flyktingströmmar och invandring, ta reda på fakta, lyssna till flyktingars berättelser och ta ställning för envars mänskliga rättigheter. Ingen ska behöva hoppa från en bro i tron att det inte går att få skydd i Sverige.

Sanna Vestin är frilansjournalist och har bland annat varit redaktör för tidskriften Artikel 14 som ges ut av FARR, Flyktinggruppernas och Asylkommittéernas Riksråd. Hon är författare till *Flyktingboken – Från Duvemåla till Fort Europa* (Ordfront Förlag, 2002).

Av Veronica Hedlund

Röster från den andra sidan

I BOKEN, som du håller i din hand, är det många som får göra sina röster hörda. Det är människor från väst som talar, människor som kanske inte ser fattiga barn på gatorna varje dag, som kanske inte blickar ut över raserade hus från sina kontorsfönster. Fyra kvinnor som jobbar i olika organisationer mot människohandel får här berätta vad de tycker är problematiskt med den västeuropeiska debatten om människohandel. Det är möjligt att inte de heller ser fattiga barn på sina gator, eller raserade hus utanför sina fönster, men det är deras länder som kvinnor och barn lämnar för att sedan utnyttjas av andra människor i länder som vårt.

ANA REVENKO arbetar på organisationen La Strada i Moldaviens huvudstad Chisinau. La Strada är en organisation som stödjer kvinnor som blivit utsatta för människohandel och sedan återvänt hem. Dessutom arbetar de förebyggande genom att informera allmänheten om männi-

skohandel och ge råd och hjälp till unga som vill arbeta eller studera i andra länder. De har även en hjälplinje dit man kan ringa om man fallit offer för människohandel. Så här säger Ana om den västeuropeiska debatten om människohandel och olika länders synsätt i frågan:

– Ett problem är att de överlevande ses och behandlas som brottslingar. De uppfattas inte som personer vars mänskliga rättigheter har blivit djupt kränkta. Istället behandlas de som illegala flyktingar och ofta blir de omedelbart förvisade från det land de befinner sig i. Här skulle jag vilja säga att regeringarna utsätter offren för nya övergrepp genom att ta ifrån dem deras rätt att vara just offer och få hjälp därefter. Personen är i en situation där den inte har någon som helst möjlighet att själv skaffa hjälp och få rättvisa. Samtidigt säger alla internationella överenskommelser att varje person som blivit utsatt för människohandel ska ha rätt till assistans och rättvisa, med viss

hänsyn till deras vilja, eller ovilja att samarbeta med polisen och regeringen.

Ana Revenko har sett filmen *Lilja 4-ever*.

– Filmen har gjort att många har fått upp ögonen för att människohandel förekommer. Men människohandel handlar inte bara om att kvinnor och barn tvingas in i prostitution. Det finns många minderåriga, åldringar, föräldralösa och andra sårbara människor i samhället som utsätts för människohandel, som inte blir tvingade in i prostitution men däremot tvingas in i tiggeri, pornografi eller brottslighet. Det finns också fall där kvinnor blivit använda som surrogatmammor. Man misstänker också att utsatta människor tvingas eller luras ”donera” sina organ. Det är viktigt att ta upp även det här i samband med att *Lilja 4-ever* visas, och därför tycker jag att det bör hållas diskussioner med publiken efter att de sett filmen, för att kunna belysa även denna aspekt, att människohandel inte bara är

”Det som jag tycker fått för lite uppmärksamhet i debatten om människohandel i Västeuropa är hur man ska förebygga den. Fokus läggs alltför mycket på konsekvenserna av människohandeln.”

reducerat till prostitution utan omfattar många andra områden.

ONA GUSTIENE arbetar på organisationen Missing Persons i Vilnius, Litauens huvudstad. Organisationen arbetar med att spåra upp försvunna personer och ge kvinnor som kommit tillbaka efter att ha utsatts för människohandel en chans till ett drägligt liv.

I den västeuropeiska debatten om människohandel saknas i viss mån förståelse för orsakerna till att flickor från forna Sovjetunionen ger sig iväg till andra länder, tycker Ona Gustiene. Det finns inte bara ett, utan flera skäl som sammantaget gör att flickorna desperat längtar bort:

– Den ekonomiska situationen är inte allt, arbetslösheten är inte heller allt. Andra faktorer som spelar in är bristen på information om vad som kan hända när de erbjuds jobb i andra länder, bristen på andliga värden och lusten att skaffa mycket pengar på snabbast möjliga sätt. Sammantaget medför dessa omständigheter att många ungdomar

ger sig av så fort de får chansen, utan att veta om de har att göra med pålitliga personer eller inte. Dessutom saknas det långsiktiga strategier för att bekämpa det här systemet. Samhället i stort anser att de flickor som utsatts för människohandel är ”fallna flickor” och ”synderskor” och även om man inte uttalar det högt anser folk ändå att de får skylla sig själva och därför ägnas problemet ingen uppmärksamhet. Många av hallickarna här i Litauen döms aldrig och kan därför fortsätta sin verksamhet ostört.

IVETA BARTUNKOVA är tjeckiska men arbetar idag på Anti Slavery International i London. Anti Slavery International är en mer än 150 år gammal organisation som arbetar mot slaveri och liknande missförhållanden. Tidigare har Iveta jobbat på La Strada i Tjeckien.

– Det finns problem i Västeuropas sätt att handskas med personer som utsatts för människohandel. Det mest grundlägg-

gande för att skydda ett offer är att ge uppehållstillstånd, åtminstone tillfälligt, i det land personen befinner sig. Det är också av vikt för att kunna ge personen ifråga betänketid att fundera över huruvida hon vill vittna mot människohandlaren eller inte. Detta gör också att landets rättsväsende får tid på sig att göra en utredning och väcka åtal. Alla länder använder sig dock inte av betänketiden och i de länder som gör det kan svårigheter i tillämpningen uppstå. Jag är övertygad om att om man vill hjälpa människohandelns offer måste man sluta se på dem som endast informationskällor och potentiella vittnen och istället skydda dem som offer vars mänskliga rättigheter har blivit djupt kränkta. Jag är av åsikten att staterna borde erbjuda rätten till en minst tre månader lång betänketid då tecken på människohandel förekommer. Får personerna uppehållstillstånd måste man också tillhandahålla stöd och hjälpåtgärder, sådana åtgärder inklu-

derar boende, psykologisk och medicinsk vård, juridisk assistans och annan hjälp som kan behövas. Men man får inte glömma att behoven hos människohandelns offer varierar alltefter individuella omständigheter och därför måste lämpligt stöd och skydd skraddarsys i varje enskilt fall.

SELMA HADZIHAILOVIC är koordinator i projektet Star Network of World Learning Zonta i Sarajevo, Bosnien. Organisationen arbetar mot människohandel med framför allt kvinnor och barn.

– Det som jag tycker fått för lite uppmärksamhet i debatten om människohandel i Väst-europa är hur man ska förbygga den. Fokus läggs alltför mycket på konsekvenserna av människohandeln. Alla oberoende organisationer jobbar för att bistå offren med tak över huvudet och hjälp att återintegreras och återsocialiseras i samhället. Men vad är det egentligen som orsakar människohandel?

Vad gör offren så sårbara? Vad gör det möjligt för människohandlarna att så enkelt rekrytera nya offer? Vi måste rikta in oss på fattigdomen och den generellt dåliga sociala och ekonomiska situationen i de länder där människohandeln skördar många offer. Jag vill inte att någon ska nekas en bättre framtid, därför måste vi arbeta för möjligheten att erbjuda likvärdiga chanser åt alla om vi verkligen vill bekämpa människohandel. Dessutom, vad händer med offren när de kommer tillbaka hem? Ger vi dem en ny chans eller är det bara en tillfällig lösning där de riskerar att slungas tillbaka till samma öde igen?

Veronica Hedlund studerar läsåret 2003-2004 sista året på medieprogrammet på Tumba gymnasium.